

7- дәрісі. Мәміле

Дәріс мақсаты: ҚР – да мәміленің түсінігін анықтап, түрлерін қолдану

Дәріс жоспары: Азаматтық құқықтағы мәміле институты. Мәміленің түрлері. Мәміленің жарамдылығы. Жарамсыз мәміле, оның салдары

Мәміле

Заңды фактілердің негізгі түрлерінің бірі-мәмілелер. Сонымен қатар, азаматтық айналым саласында мұндай айналымның динамикасын қамтамасыз ететін, құқықтық қатынастарды үздіксіз тудыратын және оларды үнемі дамытатын мәмілелер. Азаматтық кодекстің 147-бабына сәйкес азаматтар мен заңды тұлғалардың азаматтық құқықтар мен міндеттерді белгілеуге, өзгертуге немесе тоқтатуға бағытталған әрекеттері мәмілелер деп танылады. Демек, мәмілелер субъектілердің мақсатты әрекеттерін мойындайды. Олардың тікелей мақсаты-азаматтық құқықтарды немесе міндеттерді белгілеу (мысалы, мүлікті сыйға тарту затқа меншік құқығын донордан сый алушыға беруге тікелей бағытталған), мұндай құқықтар мен міндеттерді өзгерту (мысалы, Тараптар жалға берілген мүлікті қайтаруды кейінге қалдыру туралы келісті) немесе, сайып келгенде, оларды тоқтату (несие беруші борышкерді қарызды өтеуден босатты).

Мәміленің заңды салдарларына назар аудару басқа мінез — құлық актілерінен-басқа заңды емес нәтижеге қол жеткізуге бағытталған әрекеттерден ерекшеленеді, алайда Заңның нұсқауына байланысты азаматтық құқықтар мен міндеттердің пайда болуына, өзгеруіне немесе тоқтатылуына әкеледі.

Мысалы, азамат тұрақты тұрғылықты жерінен науқас анасына басқа қалаға кетті. Содан кейін ол сол жерде қалып, бұрынғы тұрғылықты жеріне оралмауға шешім қабылдады. Анасына бара жатып, азамат кетер алдында тұрған мемлекеттік пәтерге құқығынан бас тартуға ниет білдірмеген. Бірақ мұндай жағдайды қарастыратын заңның талаптарына байланысты азамат пәтер құқығын жоғалтады.

Мәміле-бұл заңды, рұқсат етілген, көбінесе заңмен бекітілген мінез-құлықтың көрінісі. Күнделікті өмірде «мәміле» термині кейде қоғам теріс бағалайтын әрекет деп аталады. Бұл сөзді қолдану оның заңды мағынасына сәйкес келмейді.

Заңдылықтың белгілері бойынша мәміле мақсатты заңсыз әрекеттерден, яғни басқа адамдарға зиян келтіретін әрекеттерден ерекшеленеді. Мұндай әрекеттер сонымен бірге келтірілген залалды өтеу қажеттілігімен байланысты азаматтық құқықтар мен міндеттерді тудырады, бірақ олар мәміледен емес, залал келтіру фактісінен, яғни азаптан туындайды.

Мәміленің қажетті сапасы ретінде мінез-құлықтың заңдылығы барлық транзакциялардың заңмен тікелей қамтамасыз етілуін талап етпейді, керісінше, заңмен көзделмеген мәмілелер толығымен мүмкін; олар заңға қайшы келмеуі, оның тыйымдарын бұзбауы үшін ғана қажет (Азаматтық кодекстің 7-бабы). Мысалы, заң демеуші мен оған көмек көрсететін адам арасындағы шарттық қатынастарды реттемейді, бірақ мұндай келісім әбден мүмкін. Сонымен қатар, Азаматтық кодекс (381-бап) заңнамада көзделген әртүрлі шарттардың элементтері бар аралас шарттар жасасуға рұқсат береді. Мұндай типтік келісім-шарт инвестициялық келісім болып табылады (47 - тарау, 917-952 Азаматтық кодекс).

Мәмілелер азаматтық құқықтар мен оларды жасаған адамның міндеттерін тудырады. Осы негізде олар әкімшілік актілерден, яғни осы органдарға бағынатын адамдар үшін азаматтық құқықтар мен міндеттерді тудыруы мүмкін құзыретті мемлекеттік органдардың әрекеттерінен ерекшеленеді. Мысалы, мемлекеттік мүлікті басқару жөніндегі құзыретті органдардың шешімі мемлекеттік кәсіпорынның ғимараты үш жыл мерзімге жалға берілген шартты ұзартуды міндеттейді немесе, керісінше, тыйым салады. Дәл осындай белгілер

бойынша мәмілелер сотқа жүгінген адам үшін құқықтық қатынастарды тудыратын, өзгертетін немесе тоқтататын сот шешімінен ерекшеленеді.

Мәмілелер-бұл саналы түрде жасалған әрекеттер, оларда әрекет ететін адамның еркі көрінеді. Мәміле жасаған адамның ерік-жігерінің ішкі мазмұнын (оның шынайы ниеттерін) және ерік-жігердің сыртқы көрінісін (қағазда айтылған немесе жазылған сөздер, қимылдар, күрделі әрекеттер) ажырату керек. Ерік-жігердің шынайы ұмтылысын адамның айтқаны немесе істегені бойынша ғана бағалауға болатындықтан, ерік-жігердің сыртқы көрінісі оның ішкі мазмұнына сәйкес келеді деп болжанады. Алайда, адамның нақты ниеті мен оның еркінің сыртқы көрінісі арасындағы сәйкессіздік дәлелденген жағдайларда (мысалы, сатып алушы сатушымен түсіндірілетін тілді нашар білсе, сатып алынатын заттың бағасын анықтауда қателесе), нақты ерік-жігерге көбірек мән беріледі. Мәмілелер әрқашан ерік білдіретіндіктен, оларды тек заң заңды мән беретін адамдар ғана жасай алады. Демек, әрекетке қабілетсіз азаматтар мәмілелер жасай алмайды, ал қабілеті шектеулі адамдар тек заңмен рұқсат етілген мәмілелерді жасауға құқылы (Азаматтық кодекстің 22 және 23-баптарын қараңыз). Заң (Азаматтық кодекстің 148-бабы) мәмілелердің екі түрін ажыратады: біржақты мәмілелер мен келісімдер. Біржақты мәміле бір адамның еркін білдіреді және басқа азаматтар немесе заңды тұлғалар оған қалай қарайтынына қарамастан әрекет етеді. Біржақты мәміле, мысалы, азаматтың өзіне тиесілі қандай да бір құқықтан бас тартуы, берілген сенімхаттың тоқтатылуы, ерік-жігер және т.б. біржақты мәміле, әдетте, олар туралы хабардар етілгенге дейін мұндай құқықтар туралы білмеуі мүмкін басқа адамдардың құқықтарын тудырады (бір немесе басқа заңды фактілермен бірге). Мысалы, өсиет қалдырушы қайтыс болғаннан кейін мұрагерлердің құқықтарын тудырады. Бірақ мұндай мәміле берілген құқықтардан туындайтын міндеттерден басқа үшінші тұлғаларға міндеттер жүктей алмайды (мысалы, өсиеттік бас тарту - АҚ 1057-бабы).

Көбінесе бір жақты мәміле қарапайым міндеттемені тудырады, онда мәміле жасаған адам борышкер болады, ал пайдасына бір жақты мәміле жасалған адам несие беруші болады. Мысалы, қарапайым вексель беру. Кейде біржақты мәміле мәмілені жасаған адам несие беруші, ал мәміле пайдасына жасалған адам борышкер болып табылатын міндеттемені тоқтатады. Мысалы, қарызды кешіру (Азаматтық кодекстің 373-бабы). Көптеген мәмілелер екі немесе бірнеше адамның келісілген ерік-жігерін білдіреді, яғни келісім-шарт болып табылады. Шарттар туралы АҚ - нің 378-405-баптарын қараңыз.

Мәмілені шартта тану үшін екі немесе одан да көп тұлғалардың мәмілелерді жай жасауы жеткіліксіз, ең болмағанда мұндай әрекеттер, сайып келгенде, бір мақсатқа жетуге бағытталған. Іс-әрекеттердің өзара келісілуі талап етіледі, яғни қатысушылардың әрқайсысы басқа қатысушы саналы түрде мойындайтын немесе тіпті мақұлдайтын әрекеттерді жасайды. Егер мұндай әрекеттер автономды болса және әрбір қатысушы өз іс-әрекеттері туралы басқа қатысушыны хабардар етпей, өз бетінше әрекет етсе, онда келісім-шарт емес, дәйекті түрде жасалатын екі мәміле болады. Мысалы, өсиет жасау және мұрагер қайтыс болғаннан кейін мұрагердің оған мұра ретінде қабылдауы. Екінші жағынан, кез - келген келісім кем дегенде екі жақты әрекеттен туындайды: бір Тараптың келісім-шарт жасасу туралы ұсынысы (мұндай біржақты мәміле ұсыныс деп аталады) және екінші Тараптың ұсынысты қабылдауға келісімі (бір жақты мәміле-қабылдау). Басқа негіздер бойынша мәмілелер басқа түрлерге бөлінуі мүмкін. Өте маңызды практикалық маңызы, мысалы, себеп-салдар мен дерексіз мәмілелер арасындағы айырмашылық бар.

Себепті (causa - себеп, негіз) мәміленің тағдыры толығымен оның жасалған негізіне байланысты. Базаның құлдырауы қазірдің өзінде жасалған біржақты мәмілені заңды күшінен айырады. Мысалы, сатып алушы сатып алынған тауарға алдын-ала төлем жасады, бірақ сатушы тауарды жеткізбеді. Сатушының сатып алушыдан алған ақшасына құқығы жоғалады. Егер мәміленің өзі оны жасаған адамның шынайы ерік-жігерін білдірсе, дерексіз мәміленің заңды күші оның негізіне байланысты емес. Мысалы, сатып алушы сатушыға тауар құнының сомасына вексель беру арқылы алынған тауарды төледі. Егер кейіннен тауардың сапасыз болып шыққаны анықталса, вексельді кері талап етуге болмайды,

керісінше, вексель бойынша құқықтар вексель ұстаушы үшін де, вексель берілетін барлық кейінгі ұстаушылар үшін де, оны төлеуге міндетті адам үшін де күшін сақтайды. Негізгі және қосымша (акцессорлық) мәмілелер (шарттар) арасындағы айырмашылық практикалық маңызға ие. Акцессорлық мәмілелер негізгісіні толықтырады, қамтамасыз етеді, нақтылайды. Акцессорлық мәміленің тағдыры, егер заңнан, мәміленің немесе тараптардың келісімінен өзгеше туындамаса, негізгі тағдырға байланысты болады.

Кепіл туралы мәмілені (АК-нің 322-бабының 1-тармағының 1-тармақшасы), кепілдік пен кепілгерлік (АК-нің 336-бабының 1-тармағы), кепілақы (АК-нің 338-бабының 1-тармағы) және басқалары қосымша деп атауға болады. Төрелік тәжірибеде үш бөлек Орындаушы Тапсырыс беруші үшін жалпы төлем сомасы бар жалпы жұмысты орындауға міндеттеме алған жағдай болды. Содан кейін олар алынған төлемді өзара бөлу туралы келісім жасады. Көп ұзамай Тапсырыс беруші орындаушылардың бірінің қызметтерінен бас тартты, алайда ол басқа орындаушылардан төлемді бөлу туралы келісімде орындаушылардың біріне қатысты келісімшартты тоқтатудың салдары туралы ештеңе айтылмағанын айтып, оған оның сомасының 35 пайызы мөлшерінде төлеу үлесін беруді талап етті. Мұндай талаптарды төлемді бөлу туралы келісімнің акцессорлық сипатына байланысты негізді деп тануға болмайды. Сонымен, мәміле-бұл жалпы ұғым, ал келісім — шарт-бұл түр. Әрбір шарт-мәміле, бірақ әрбір мәміле - шарт емес. Күнделікті және тіпті ресми тәжірибеде келісім басқа терминдермен белгіленеді: келісімшарт, тараптардың келісімі. Бірақ мұның бәрі келісімшарттар. Шарттар мәмілелердің басым санын құрайды. Азаматтық Кодекстің 150-бабы шарт бойынша жасалған мәмілелерге, яғни шартты мәмілелерге арналған. «Шарт» термині мәмілеге қатысты екі мағынаға ие болуы мүмкін. Біріншісі-Тараптардың құқықтары мен міндеттерін анықтайтын мәміле элементі. Мысалы, жалға берілетін мүлік және жалақы мөлшері туралы шарттар болады. Екіншісі-мәміленің мазмұны ретінде қызмет ететін тараптардың құқықтары мен міндеттері туындайтын немесе тоқтатылатын жағдай. Мұндай жағдай мәміленің негізгі мазмұнына қатысты қосымша сипатқа ие.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30 тамыз 1995 жыл. өзгертулер мен толықтыруларымен бірге, эл. база «adilet.kz», 2021 ж.
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі., эл. база «adilet.kz», 2021 ж.
3. Басин Ю.Г. Сулейменов М.К. ҚР Азаматтық құқығы., Алматы., 2011 ж.
4. Климкин С.И. Гражданское право Республики Казахстан. Общая часть: Учебное пособие. – Алматы: Научно-издательский центр Каспийского общественного университета, 2018. 124 с.
5. Қыстаубай Ө.С. Азаматтық құқық.- Оқу құралы.- Алматы., 2011.-328б.